

Piotr ZIERKE*

DOBRA KULTURY WSPÓŁCZESNEJ – NAJMŁODSZE ZABYTKI

Ochrona dóbr kultury współczesnej jest w Polsce zjawiskiem stosunkowo nowym. Po szesnastu latach obowiązywania ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym można zaobserwować, że ilość zestawień dóbr kultury współczesnej, a co za tym idzie – i samych chronionych obiektów, jest w dalszym ciągu niewystarczająca. Ten sam problem dotyczy niewielkiej liczby miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, które w zamyśle ustawodawcy powinny zawierać wytyczne dotyczące ochrony przedmiotowych budynków. W konsekwencji zabezpieczenie dóbr kultury współczesnej w niektórych regionach jest w dalszym ciągu niedostateczne.

W artykule przedstawiono przykłady najmłodszych chronionych obiektów w Polsce i w krajach europejskich. Zaprezentowano także inne niż rejestr zabytków i listy dóbr kultury współczesnej sposoby ochrony wartościowych budynków.

Słowa kluczowe: dobra kultury współczesnej, zabytki, ochrona zabytków

1. WPROWADZENIE

Ochrona dóbr kultury współczesnej jest w Polsce zjawiskiem stosunkowo nowym. Definicja tych obiektów pojawiła się w aktach prawnych dopiero w 2003 roku¹. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym scedowała ochronę dużej części najnowszej spuścizny kulturowej na samorządy. Od czasu wejścia w życie wyżej wymienionego dokumentu pojawiły się pierwsze listy dóbr kultury

* Politechnika Poznańska, Wydział Architektury, Instytut Architektury i Planowania Przestrzennego. ORCID: 0000-0002-9460-2920.

¹ Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym definiuje dobra kultury współczesnej jako „niebędące zabytkami dobra kultury, takie jak pomniki, miejsca pamięci, budynki, ich wnętrza i detale, zespoły budynków, założenia urbanistyczne i krajobrazowe, będące uznanym dorobkiem współcześnie żyjących pokoleń, jeżeli cechuje je wysoka wartość artystyczna lub historyczna” [Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym: 5].

współczesnej, a także akty prawa miejscowego określające zasady zabezpieczenia tych dzieł. Niestety po szesnastu latach obowiązywania wspomnianej ustawy można zaobserwować, że ilość zestawień dóbr kultury współczesnej, a co za tym idzie – i samych obiektów zamieszczanych w dokumentach planistycznych, jest w dalszym ciągu niewystarczająca. Ten sam problem dotyczy niewielkiej liczby miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, które są obecnie uchwalone na terenie Polski² i w zamyśle ustawodawcy powinny zawierać wytyczne dotyczące ochrony przedmiotowych budynków. W konsekwencji zabezpieczenie dóbr kultury współczesnej w niektórych regionach jest w dalszym ciągu niedostateczne.

Analiza dokumentów planistycznych uchwalonych w jednostkach samorządu terytorialnego wchodzących w skład aglomeracji poznańskiej potwierdza powyższe obserwacje. W zdecydowanej większości obowiązujących studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin z tego obszaru brakuje list przedmiotowych obiektów. Co więcej, w niektórych analizowanych aktach prawa miejscowego znajdują się kontrowersyjne zapisy. Dla przykładu studium Puszczykowa zawiera stwierdzenie, że w „mieście [...] nie występują dobra kultury współczesnej, które mogłyby być wskazane do objęcia ochroną” [Studium [...] miasta Puszczykowo 2018: 43]. Trudno polemizować z powyższym sformułowaniem, gdyż wobec braku w dokumentach planistycznych list klasyfikujących wartościowe pod względem kulturowym obiekty współczesne oficjalnie nie ma w gminie także dóbr kultury współczesnej. Niniejsza publikacja jest jednak dowodem na to, że w rzeczywistości w gminie Puszczykowo nie brakuje budynków, które mają wysoką wartość kulturową i spełniają ustawowe kryteria kwalifikacji do tego typu obiektów.

Z powyższym problemem zdecydowanie lepiej radzą sobie duże miasta. Poznań już od 2008 r. dysponuje listą dóbr kultury współczesnej – do tej pory jedyną na terenie aglomeracji poznańskiej. Pierwsze zestawienie było częścią studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta, obejmowało 21 budynków oraz zespołów budynków [Studium uwarunkowań i kierunków [...] Poznania 2008: 26]. Kolejne studium uchwalone w 2014 r. klasyfikowało już 40 obiektów, w tym m.in. halę widowiskową Arena z 1974 r. (proj. J. Turzeniecki), hotel Merkury z 1964 r. (proj. J. Cieśliński, H. Grochulski i J. Węclawski) i Dom Weterana przy ul. Ugory z 1972 r. (proj. Z. Skupniewicz, W. Milewski, L. Sternal) [Studium uwarunkowań i kierunków [...] Poznania 2014: 69-70]. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że poza budynkami na ww. liście uwzględniono także elementy krystalizujące plan miasta: system zieleni Poznania, jego panoramy i sylwetę, a także obszary przemysłowe i miejsca pracy [Studium uwarunkowań i kierunków [...] Poznania 2014: 32-38].

Pomimo kilkunastu lat, które upłynęły od wejścia w życie ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, w dalszym ciągu istnieją wątpliwości, czy powojenne budynki o wysokich walorach kulturowych kwalifikować do dóbr kultury

² Według raportu Najwyższej Izby Kontroli jedynie na 30% powierzchni Polski obowiązywały w 2017 r. miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego [NIK o systemie gospodarowania przestrzenią gminy jako dobrem publicznym].

współczesnej, czy raczej zapewniać ich ochronę przez wpis do rejestru zabytków. Ciekawym przykładem powyższych obiekcji jest Dom Towarowy „Okraślak” w Poznaniu zaprojektowany przez M. Leykama i oddany do użytku w 1955 r. Choć pierwsza próba wpisania budynku do rejestru zabytków miała miejsce w 2003 r., to wobec protestów jego właściciela faktyczny wpis dokonano dopiero w 2007 [Decyzja Miejskiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu nr 218/Wlkp/A z dnia 19.12.2007 r.]. Mimo tej decyzji w 2008 r. ten sam budynek został umieszczony na liście dóbr kultury współczesnej Poznania [Studium uwarunkowań i kierunków [...] Poznania 2008: 26]. Jest to niezwykle, gdyż definicja przedmiotowych budynków określa, że są nimi obiekty niebędące zabytkami. Co prawda w kolejnym zestawieniu stanowiącym część studium Poznania, które zostało uchwalone w 2014 r., Domu Towarowego „Okraślak” już nie uwzględniono, a całe zamieszanie było najprawdopodobniej spowodowane przedłużającą się procedurą wpisu budynku do rejestru, ale pokazuje to, że kryteria kwalifikacji budynków bywają niejednoznaczne. Obiekty współczesne o dużej wartości kulturowej mogą być sklasyfikowane zarówno jako dobra kultury współczesnej, jak i – wobec braku ograniczeń chronologicznych – zabytki. Częste są opinie, że skuteczną ochronę zapewnia tylko wpisanie budynku do rejestru zabytków [Siwek 2011: 9]. Tę sytuację potwierdzają przykłady Supersamu w Warszawie (proj. J. Hryniewiecki, M. Krasiński, E. Krasińska) oddanego do użytku w 1962 r., jak i dworca kolejowego w Katowicach z 1972 r. (proj. W. Kłyszewski, J. Mokrzyński, E. Wierzbicki), których nie udało się objąć ochroną konserwatorską, choć stanowiły ważne i unikalne świadectwa minionej epoki. Oba budynki zostały wyburzone już w czasie obowiązywania ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym – odpowiednio w 2011 i 2006 r., a więc mogły zostać zabezpieczone nie tylko jako zabytki, ale także jako dobra kultury współczesnej.

Szeroka dyskusja dotycząca zasadności ochrony i kwalifikacji budynku dotyczyła wrocławskiego Domu Towarowego „Solpol” zaprojektowanego przez Studio Ar-5 W. Jarząbka i wybudowanego w 1993 r. Kontrowersyjny, postmodernistyczny obiekt dla jednych jest ikoną minionej epoki w architekturze, a dla innych realizacją, która swoją nowoczesną formą i jaskrawą kolorystyką zrujnowała historyczne otoczenie i powinna zostać zrównana z ziemią. Na początku XXI w. pojawiły się spekulacje na temat możliwości wyburzenia budynku. W opozycji do tych działań aktywowało się wtedy grono osób, w opinii których obiekt powinien zostać objęty ochroną. Bezspornie „Solpol” reprezentuje nurt artystyczny ważny dla historii sztuki, choć wiele osób kwestionuje jego wartość artystyczną. Zdanie to potwierdziła Barbara Obelinda-Nowak, dolnośląski konserwator zabytków, która w 2015 r. odmówiła wpisania budynku do rejestru zabytków. W 2018 r. budynek został natomiast umieszczony na liście dóbr kultury współczesnej stanowiącej fragment studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Wrocławia. Pomimo wydania tej decyzji społeczny komitet w dalszym ciągu prowadzi starania o wpisanie budynku do rejestru zabytków.

Powyższe przykłady potwierdzają, że o konieczności ochrony budynków współczesnych mających wysokie walory kulturowe przypominamy sobie najczęściej do-

piero wtedy, gdy właściciel chce je wyburzyć. Wydaje się, że przynajmniej zestawienia dóbr kultury współczesnej powinny obejmować i chronić obiekty, w przypadku których nikt jeszcze nie myśli o rozbiórce. W ten sposób uniknęlibyśmy wspomnianych wyburzeń dworca PKP w Katowicach, Supersamu w Warszawie czy gorączkowych prób wpisania do rejestru takich budynków, jak wspomniany Dom Towarowy „Okraślak” czy hotel Cracovia w Krakowie (proj. W. Cęckiewicz).

Należy jednak wspomnieć, że zdarzają się pozytywne przypadki, gdy dzieła współczesne zostają objęte ochroną nie tylko za zgodą właścicieli, ale nawet na ich prośbę. Przykładem są polichromie w kościele Opatrzności Bożej w Wesolej zaprojektowane i wykonane przez Jerzego Nowosielskiego na prośbę miejscowego proboszcza w latach 1975-1978. Książ ten był także wielkim orędownikiem wpisania wystroju wnętrza świątyni do rejestru zabytków, co ostatecznie nastąpiło w 2004 r.

2. NAJMŁODSZE ZABYTKI W KRAJACH EUROPEJSKICH

Podobnie jak ma to miejsce w Polsce, w znacznej większości państw europejskich przepisy dotyczące wpisywania budynków do rejestrów zabytków nie uznają ograniczeń chronologicznych. Istnieje wiele przykładów obiektów nie tylko powojennych, ale nawet powstałych w XXI w., które zostały objęte ochroną konserwatorską. Coraz częściej do rejestrów wpisywane są budynki modernistyczne, które powstały w latach pięćdziesiątych, sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w.

W Berlinie w latach osiemdziesiątych XX w. objęto ochroną jeden z symboli tego miasta – wieżę telewizyjną o wysokości 368 m, oddaną do użytku w 1969 r., która obecnie jest najwyższą budowlą w Niemczech. Obiekt wzorowany na wieży w Stuttgarcie z obrotową restauracją umieszczoną w kulistej formie zaprojektowali H. Henselmann i J. Steitparth ze współpracownikami.

W 1997 r. za zabytek uznany został ukończony w 1979 r. budynek Bauhaus-Archiv, wybudowany według zmodyfikowanego projektu W. Gropiusa z 1964 r.

W Kopenhadze na liście obiektów zabytkowych znajduje się kilka modernistycznych budynków, m.in. apartamentowiec przy Borgergade z 1958 r. zaprojektowany przez K. Fiskera i C.F. Mollera, nowoczesne skrzydło historycznego budynku Presens Hus z 1976 r. (proj. R. Korshagen) czy budynek bankowy przy Havnegade 5 z 1978 r. (proj. A. Jacobsen).

W Portugalii wśród najnowszych zabytków także dominują budynki powstałe w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w. Jednym z nielicznych wyjątków jest Centrum Kultury Belem, które zostało oddane do użytku w 1992 r. (proj. V. Gregotti i M. Salgado), a wpisane do rejestru zabytków już w 2002 r. [Meira Araujo 2017: 302-303].

Krajem, który zdecydowanie wyróżnia się na tle pozostałych w Europie pod względem ochrony nowoczesnych budynków, jest Wielka Brytania. Jeszcze do 1988 r. obowiązywała w niej zasada wpisywania do rejestru zabytków obiektów co najmniej trzydziestoletnich. Pomimo szybkiego jej zniesienia liczbę budynków powojennych

objętych ochroną jeszcze w 1996 r. szacowano na jedynie 1% ogółu [Macdonald 1996: 10]. Obecnie widoczna jest tendencja coraz częstszego wpisywania do rejestru nowoczesnych realizacji. Wśród zabytków I klasy znajdują się m.in. budynek Willis Faber and Dumas w Ipswich (proj. Foster Associates) oddany do użytku w 1975 r., a także Lloyd's of London (proj. Richard Rogers and Partners) wybudowany w latach 1978-1986. Oba obiekty stały się w 1991 r. najmłodszymi zabytkami w Wielkiej Brytanii. Obecnie już nimi nie są. Zabytkiem II klasy uznano w 2016 r. postmodernistyczny budynek No 1 Poultry w Londynie (proj. J. Stirling) oddany do użytku w 1998 r. Na listę dziedzictwa kulturowego został także wpisany zespół ekologicznych budynków Beddington Zero Energy Development (BedZED) w Hackbridge w Londynie zaprojektowany przez biuro ZEDfactory i oddany do użytku w 2002 r. To przełomowe osiedle zużywa – zgodnie z koncepcją „one-living planet” – 81% mniej energii i 50% wody w porównaniu z analogicznymi realizacjami [Jagiela 2019: 21-23].

Jednym z najmłodszych europejskich budynków, które zostały objęte ochroną konserwatorską, jest opera w Oslo (proj. Snohetta), która została oddana do użytku w 2008 r., a wpisana do rejestru zabytków już cztery lata później [Marstein 2017: 297].

3. INNE SPOSOBY OCHRONY

Warto wspomnieć, że poza krajowymi i regionalnymi rejestrami zabytków oraz listami dóbr kultury współczesnej istnieją także inne inicjatywy wspomagające ochronę konserwatorską budynków współczesnych. Najbardziej znanym zestawieniem obiektów o wysokich walorach kulturowych jest lista światowego dziedzictwa UNESCO, która co prawda nie zapewnia poszczególnym budynkom bezpośredniej ochrony, jednak nakłada obowiązki konserwatorskie na państwa członkowskie, na których obszarze się one znajdują. Obecnie zestawienie obejmuje ponad 1000 obiektów z całego świata, w tym takie dzieła współczesne, jak budynki Le Corbusiera, zespół budynków Bauhausu w Weimarze (proj. H. van de Velde i G. Muche) i w Dessau (proj. W. Gropius) czy willa Schrodera w Utrechcie (proj. G. Rietveld). W Polsce na liście sklasyfikowano 15 obiektów, w tym modernistyczną Halę Stulecia we Wrocławiu z 1913 r. (proj. M. Berg).

Bardzo ciekawa, bo prywatna inicjatywa została podjęta w 1984 r. przez amerykańską fundację Getty. Jej celem jest dofinansowywanie prac konserwatorskich modernistycznych obiektów z całego świata. Od 1984 r. instytucja zdołała wspomóc działania konserwatorskie ponad pół tysiąca obiektów. W 2014 r. dofinansowanie w wysokości 200 000 dolarów zyskała wspomniana wcześniej Hala Stulecia we Wrocławiu. Budynek ten znalazł się w doborowym towarzystwie takich obiektów, jak opera w Sydney (proj. J. Utzon), Robie House w Chicago (proj. F.L. Wright), Kaplica Pamięci Henry'ego Luce'a w Taizhong (proj. I.M. Pei), kampus Instytutu Salka w La Jolla (proj. L. Kahn), dom Charlesa i Raya Eamesów w Pacific Palisades

czy sanatorium w Paimio (proj. A. Aalto), które zyskały dofinansowanie w tym samym roku [Wybrano dziesięć najważniejszych obiektów [...]].

Ochronę zabytków i dziedzictwa wspomagają także organizacje takie jak Icomos (Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków i Miejsc Historycznych) i Docomomo (Międzynarodowe Zrzeszenie na rzecz Dokumentacji i Konserwacji Obiektów Budowlanych Modernizmu), a w Polsce m.in. Narodowy Instytut Dziedzictwa.

4. PODSUMOWANIE

Wobec ciągle nierozwiązanych problemów przestrzennych, a także utraty części współczesnego dziedzictwa architektonicznego toczy się w Polsce dyskusja dotycząca możliwości zabezpieczania coraz młodszych budynków. Zaprezentowane w pracy przykłady z krajów europejskich pokazują, że ochroną można i należy obejmować nawet bardzo młode obiekty, jeśli stanowią znaczący dorobek współczesnych pokoleń.

Czas powstania budynków nie może oczywiście stanowić jedyne kryterium kwalifikującego je do ochrony konserwatorskiej. Dłuższy czas, który minął od powstania obiektu, sprzyja niekiedy ograniczeniu chwilowego entuzjazmu związanego np. z okresową modą. Kryteria jakościowe oraz wartość kulturowa powinny więc mieć pierwszeństwo, jednak jak pokazują przytoczone w niniejszej pracy przykłady, z decyzją o wpisie do rejestru zabytków czy na listę dóbr kultury współczesnej nie powinno się zwlekać zbyt długo. Wielokrotnie działania dotyczące zabezpieczenia poszczególnych budynków współczesnych o wysokich walorach kulturowych były w Polsce podejmowane dopiero jako reakcja na informacje o ich planowanych wyburzeniach bądź przebudowach. Doświadczenia zdobyte na przestrzeni lat, także te niekorzystne, powodują jednak, że coraz częściej opieką konserwatorską obejmowane są budynki współczesne, także te, których istnienie na tę chwilę nie jest zagrożone.

W 2003 r. Polska zyskała kolejne narzędzie ochrony – listę dóbr kultury współczesnej. Zaprezentowane w pracy przykłady pokazują, że wpisanie na nią obiektów może – w zależności m.in. od motywacji i determinacji władz samorządowych – być szybszym trybem ich zabezpieczenia niż trwająca niekiedy wiele lat procedura wpisu do rejestru zabytków. Jednak aby ochrona polskiej spuścizny architektonicznej była pełna, samorządy powinny zacząć dostrzegać potencjał najnowszych realizacji projektowych, które wyróżniają się pod względem wartości kulturowych. Obecnie można bowiem odnieść wrażenie, że niekiedy traktują one takie obiekty bardziej jako przeszkodę do szybkiego uchwalenia aktów prawa miejscowego i wolą unikać tego problemu. Oprócz większej liczby list dóbr kultury współczesnej niezbędne jest także uchwalanie zawierających wytyczne do ich ochrony miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, które uważane są powszechnie za najskuteczniejsze narzędzie kształtowania ładu przestrzennego.

Świadome i zorganizowane działania samorządów, właścicieli nieruchomości i strony społecznej powinny zapewnić najpełniejszą ochronę polskiej spuścizny architektonicznej, a także ograniczyć proceder wyburzania obiektów już chronionych.

LITERATURA

- Jagiela M., 2019, *Zrównoważona i romantyczna. Dylematy architektury ekologicznej*, „Zawód: Architekt”, 01-02 (65), s. 20-25.
- MacDonald S. (ed.), 1996, *English Heritage, Modern Matters. Principles and practice in conserving recent architecture*, Routledge, Shaftesbury.
- Marstein N., 2017, Norway, in: *Time Frames: Conservation Policies for Twentieth-Century Architectural Heritage*, eds. U. Carughi, M. Visone, Routledge, London–New York, pp. 297-298.
- Meira Araujo I., 2017, Portugal, in: *Time Frames: Conservation Policies for Twentieth-Century Architectural Heritage*, eds. U. Carughi, M. Visone, Routledge, London–New York, pp. 302-304.
- NIK o systemie gospodarowania przestrzenią gminy jako dobrem publicznym [analiza NIK], <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/nik-o-systemie-gospodarowania-przestrzenia-gmin.html> [dostęp: 5.05.2019].
- Siwek A., 2011, *Między zabytkiem a dobrem kultury współczesnej*, „Kurier Konserwatorski”, nr 10. *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Poznania z 2008 r.*, t. II: *Kierunki*, http://mpu.pl/studium2008/studium/B/STUDIUM_Kierunki_tekst_bez_rycin_A3.pdf [dostęp: 30.04.2019].
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Poznania z 2014 r.*, t. I: *Wprowadzenie i uwarunkowania zagospodarowania przestrzennego miasta Poznania*, http://www.mpu.pl/download/Ys/Studium_zal_zbiorczy_nr_2_Uwarunkowania.pdf [dostęp: 30.04.2019].
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Puszczykowo*, http://puszczykowobip.wokiss.pl/zasoby/files/dokumenty_strategiczne/studium/zal_nr_3.1_do_uchwaly_nr_279_-_ostateczne_druk.doc [dostęp: 9.05.2019].
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. 2018, poz. 1945).
- Wybrano dziesięć najważniejszych obiektów XX wieku na świecie. Wśród nich jeden z Polski, http://www.bryla.pl/bryla/56,85298,16776875,Wybrano_dziesiec_najwazniejszych_obiektow_XX_wieku.html [dostęp: 5.05.2019].

CONTEMPORARY CULTURAL PROPERTIES – THE YOUNGEST MONUMENTS

Summary

Protection of contemporary cultural properties is a relatively new phenomenon in Poland. After sixteen years of existence of the Act on Spatial Planning and Development, it can be observed that the number of lists of contemporary cultural properties and, as a result, of protected objects themselves is still insufficient. The same problem applies to the small number of local development plans, which are intended by the legislator to provide guidelines for the protection of those buildings. As a result, the protection of contemporary cultural properties in some regions is still unsatisfactory.

The article presents examples of the youngest protected objects in Poland and in European countries. Other ways of protecting valuable buildings than the register of monuments and lists of contemporary cultural assets are also presented.

Keywords: contemporary cultural properties, listed buildings, monuments protection